

חקר ועיוון

הרבי עמייהוד יצחק מאיר לויין

בן מרן הרב דצ"ל

על צורת המנורה במקדש והמנורה שבשער טיטום ותשובת הגראי"א הרצוג זצ"ל בעניין

.א.

צורתה המקובלת והשכיחה ביוורר של מנורת המקדש היא זו הידועה מקשת-טיטום שברומא שבה היא מופיעה כאחד מחפצי השלל שהוצעו לרואה בתהלה נצחון של אספסיאנוס וטיטוס. בצורתה זו נתקבלת המנורה כסמל מדינת ישראל. אולם למרבה האירוניה אומץ סמל שرك חילקו האחד (מערכת הקנים) זהה כנראה למגנורה המאור האמיתית בעוד שחלקו الآخر (האדן) מעוטר בתבליטים הורים לרוח ישראל. כי באדן המנורה שבקשת טיטוס מופיעות דמויות של חיים, מפלצות וכל מיני צורות אחרות שעפ"י ההלכה נאסר לחוקן, לא כ"ש בכלי של מקדש. מלבד זאת קיים שוני יסודי נוסף והוא שמנורת המקדש הייתה ניצבת על תלת-רגל (רמב"ם פ"ג מהל' בית הבחירה הל' ב'), ואילו בתבליט המנורה שבקשת טיטוס ניצבת המנורה על אדן המורכב משני בסיסים משושים (או מתחומניים) המונחים זה ע"ג זה. (ראה תמונה שבנספח).

1234567 DIN
גם מושון הגם' במנחות כ"ח ע"ב משמע שהמנורה עמדה על רגליים דזוקא דאיתא שם: אמר שמואל ממשניה דסבא, גובהה של מנורה שמנונה עשר טפחים, הרגלים והפרח ג' טפחים וכו'. גם רשי' בשמות כ"ה ל"א על מילת ירכה פירש: הוא הרגל של מטה העשו כמין תבה, ושלשה הרגלים יוצאי הימנה ולמטה. ובפירוש דעת זקנים מבعليתוספות פירש: זה ירך שלמטה שהוא עשוי כמין סדן של עץ טבוני'ך בלע"ז ארוך ורחוב קצר ועב ויוצאי ממנה שלוש רגליים וכו' עי"ש. מפירושים אלה יוצאת שביסתה התחתון של המנורה עמד על שלש רגליים אך הרגלים לא התמזגו אלכסונית עם הקנה של המנורה, אלא הקנה ניצבת במרכז סדן שהיא עשו כתיבה, ומשלש נקודות בתיבה ירדו אנטית (כנראה) שלוש רגליים. אכן הרשב"ם שם פירש: הוא הרגל הרחב של צד קרע שעומד עליו כל המנורה, ע"כ. משמע שכגביע רגיל הילך הקנה המרכזי של המנורה והתרחב למטה ע"מ שהמנורה עומדת ביציבות. ברם זה פרוש חריג, ואף הוא איןנו توأم את בסיס המנורה שבשער טיטוס.
 אכן מסתבר שלאחר חורבן בית שני הובאה המנורה לרומה ונישאה בתהלה נצחון של אספסיאנוס וטיטוס. יוסף בן מתתיהו היה עד ראייה לתהלה זו אותה הוא מתאר ב"מלחמות היהודים" (פרק שביעי ה' ה'). בין השאר הוא כותב כי "מכל השלל נפלאו ביוון הכלים אשר ליקחו בכיבושם בירושלים, לשון הזהב והמנורה" וכו'. א"כ, כיצד ארע שהמן הרומי שחקק את המנורה בבקשת טיטוס שינה את בסיסה והוסיף לה כדי הדמיון הסרה עליו תבליטים לא יהודים? התמייה היא רבה יותר באשר צורתה המקורית של המנורה נודעה לרוב לא רק בא"י אלא אף מחוץ לה. הממצאים הארכיאולוגיים, מראים בכירור כי המנורה עמדה על אדו בז שלוש רגליים. צורת המנורה הוטבעה על מטבעות

יהודיות, על קברים יהודים בארץ וברומא ובפסיפסים שונים שנחשפו בכתמי כניסה נסת עתיקים (בשולי המאמר נביא צילומים מודגמיםות בודדות).

ההשערות יכולות להפליג. יתכן מאי והאמנים הרומיים רצו לשווה למנורה צורה הקרויה יותר לתפיסתם וטעםם. יתכן מאי שנאלצו לבנות למנורה בסיס יציב ורחב כדי שאפשר יהיה לשאת אותה על כתפים במצעד. אפשר שמעת החורבן ועד בא המנורה לרומי נשבר האדון המקורי, ונאלצו ע"כ להתקין אדן חדש והפעם לפי טעם השובים, (כפי ששיעור הגרי"א הרצוג זצ"ל, ראה ל�מן).

כך או אחרת, בעיות הזה טמונה גם ברכה באשר חיקוי המנורה מתבליטה בשער טיטוס ימנע, אולי, מלעבור על איסור התקנת המנורה כדוגמתה זו של המקדש. במנחות דף כ"ח: שניינו "לא יעשה אדם וכורן מנורה כנגד מנורה, אבל עשוה של חמשה ושל ששה ושל שונה, ושל שבעה לא יעשה". יתכן וביצוע המנורה בצורה שונה ממה מקור האמתי ליתא להאי איסור גם אם עשה בה שבעה קנים. (אגב, הגרא"פ פרנק זצ"ל במקראי קדר על חנוכה ע"מ ג' מתרץ על קושית הב"י למה תינכו חנוכה שמנהña הא שבעה הו"ל לתקן. ותיירץ דלאורה י"ל עפ"י מה דאמרו במנחות הנ"ל לא יעשה אדם מנורה של שבעה אלא של חמשה ששה ושמונה. ואם היו מתקנים שבעה ימים לחנוכה בודאי היה יוצא מכשול לעשות מנורה של שבעה קנים זה אסור, لكن כדי להרים מכשול תינכו שמנהña).

ב.

אייזו מנורה הובלה בטהילת הנצחון ברומי? מנורת המאור שפעה במדבר עברה מהמשכן למקדש ראשון, ועליה הוסיף שלמה המלך עד עשר מנורות שהעמידן אף הן בבייהם"ק (מלכים א' ז' ט'). אך אלו נשדדו או נהרבו ע"י נבוכדנצר מלך בבל כשהחריב את הבית או קודם לכן (מלכים ב' כ"ז י"ג). בית שני עשה זרובבל את המנורה מחדש אך גם זו נשדדה ע"י אנטיוקוס אפיקנס ונהלמה¹. משבבו החשמונאים וטירחו את המקדש בנו מנורה חדשה, וע"כ יש לנו עדות ברורה בಗמ' מנהות כ"ח ע"ב² "תניא לא יעשה אדם בית תבנית היכל וכורן מנורה כנגד מנורה, אבל עשוה של חמשה וכורן ושל שבעה לא יעשה אפילו שאר מיני מתקנות. ריבר"י אומר אף של עז לא יעשה בדרך שעשו מלכות בית החשמונאי. אמרו לו ממש ראייה. שפודין של ברזל³ היו וחיפום בבעץ העשירו שעוזם של כסף וחזרו והעשירו שעוזם של זהב".⁴

אין לנו ידיעה מה עשו החשמונאים במנורות המוחלפות (של ברזל ושל כסף). מסתברא מילתה שגנוזם. אכן יוסף בן מתתיהו מספר כי בשעת המצור הרומי עלי ירושלים עובר לחורבן הבית בקש כהן אחד בשם ישוע בן תבורי להציל את נפשו. הוא מסר לידי טיטוס בין השאר שתי מנורות זהב "כתבנית מנורת ההיכל" אותן הוציא מקרר סתרים של

(1) רש"י בע"ז מ"ג ע"א ד"ה ומילכות בית החשמונאי וכורן כתוב שהיוונים טימאו את היכל ונטלו את כליו.

(2) וכ"ה בע"ז שם ובר"ה כ"ז ע"ב.

(3) ומנורה כשרה בשאר מינוי מתכוון שם לעיל אליבא דרבי בכלול ופרט את הפסוק (שמות כ"ה) ועשיתה - כלל, מנורת זהב טהור - פרט, מקשה תעשה - כלל, מה הפרט מפורש של מתקנת אף כל שלא מתקנת.

(4) בקדמוניות היהודים פ"ב ז' ר', מסופר שהודה המקבי עשה זהב.

ההיכל.⁵ מכאן יתכן שכובזמנו של שלמה המלך, נבנו מנורות נוספות ששימשו לטירוגין או בעותה אחת. עכ"פ לאחר מכן מוכיר יוסף בן מתתיהו מנורה אחת בלבד שנתגללה לרומי.

כאמור, הוא היה עד ראייה לתהליכי הנזחון של טיטוס ברומא ואינו מעיר כי המנורה הייתה שונה בבחינתה מהמנורה שהיתה בביבה⁶. הוא מספר גם שברומא נבנה איז מקדש שלום אלילי שיועד לסמל את פאה וגבורתה של הקיסרות הרומאית. בתוכו שכן אספסיאנוס "כל שכיות ארצות רחוקות... גם הנהים שם את כל הוהב מבית המקדש היהודיים כי נכבדו מאד בעיניו". אזרחי רומי באו לחוזות "בשלושת הדברים הנפלאים, הכלים אשר יצאו שם לתחילה בקרוב כל בא עולם, הללו הם המנורה והשולחן ומזבח הקטורת". מכל זה עולה כי המנורה שהגיעה לרומי הייתה בזורה עם מנורת המקדש. המזבח שהיה ידועה ליוסף בן מתתיהו. מכאן ניתן לשער שהיא היא מנורת המקדש. ולאחר והסקנו כבר בבירור כי בסיס המנורה ניצב על שלוש רגליים, אין לנו אלא לשער שהאמן הרומי שחקק את צורת המנורה בקש תיטוס הרכיב בסיס שונה לחלקת העליון של המנורה, כנראה מסווג שזה התאים לאסתטיקה הנכנית דאו.

פרק הזמן בו הונחה המנורה ברומי אין ברשותנו כל ידיעה ודאית על קורותיה של המנורה. ואלה הם גלגוליה לפי ההשערה המקובלת. בשנת 455 למנינם בזוו הווואנדלים ובראשם מלכם גיזוריך את רומי. הם הוציאו את המנורה מקדש השלום הרומי והעבירו אותה בירית מלכיהם בצפון אפריקה. כשהחריב בליסטריו מפקד הצבא הביזנטי את ממלכת הווואנדלים בשנת 534, העביר משם את המנורה במשע נצחון לקושטא. מעיר זו נשלה המנורה ע"י יוסטיניאנוס קיסר ביזנטיון לאחת הכנסיות הנוצריות בירושלים שבה הייתה שמורה עד לנפילת ירושלים במאה השביעית למנינים בידי הפרסים או הערבים. אז

כנראה נבזהה שוב או הותכה, שכן לאחר כיבוש זה נעלמו עקבותיה.

אליה שהתחקו אחר עקבותיה המשיכו לאתרה במקומות אחרים זמן רב לאחר מכן, אך אלו איןן אלא השערות רחוקות אף מההשערות המלאות את המנורה בפרק הזמן הראשון שלآخر תקופה הימצאה ברומא.⁷

על מדוכת המנורה המאומצת כסמל ועל הפרדוקס שבאה עמד הגאון רבי יצחק א. הלוי הרצוג זצ"ל ראש הרבנים לא"י ודבריו התרפסו במקומות אחדים – בירחון קול תורה סיון-אלול, תש"ד. בספר הזרון לשלהם ס. מאיר, (*ירושלים תשט"ז*), עמ' 95 ואילך. בקובץ סייני, כרך ל'ין, עמ' כ"ח-ל"ט, ובקובץ תחומיין ב' (*תשמ"א*), עמ' 167-168. להלן אנו מפרסמים את חלקו הראשון של מאמרו שפורסם בסיני האמור.

(5) מלחמת היהודים פ"ז ח' ג' דומה למסופר בבר ס"ה כ"ב אודות יוסף משיתא, אלא שם נאמר שהוציאו מנורה אחת של זהב ומסרה לרומיים.

(6) שם פ"ז ה' ה'.

(7) קורותיה באו במאמרים אחדים ביןיהם של יהונתן לוי, "על גורלם של כלי הקודש אחר חורבן הבית השני", קדמ' ב' (*ירושלים*, 1945) עמ' 123-125. ה. שטר-aos, גורלה וצורתה של מנורת החשמונאים" ארץ ישראל ו', עמ' 122-129. אברהם נג'b "הכרונולוגיה של המנורה בעלת שכעת הקנים", ארץ ישראל ח'. אליעזר ירושלמי, "היכן היא מנורת הזהב", עתמול עמ' 11-13.

ג.

תשובה הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי הרץוג זצ"ל

ראש הרבנים בארץ ישראל

הנה זה מקרוב העירני האדריכל והארכיאולוג הד"ר כהן נ"י (אגב נכדו של הגאון הרב תורה חסיד מלובליין זצ"ל), על הסתיירה שישנה בין צורת המנורה שצולמה מהתמונה שבકשת טיטוס ברומי, ודרכי הרמב"ם ז"ל, שהרמב"ם אומר שהמנורה היו לה שלוש רגליים, ואילו בתמונה היא הבסיס הוא מרובע ועליו צורת דרקון. אני השבתי לו תשובה, ותמציתה שאעפ"י שאין איסור בעשיית צורת דרקון (МОבן לנו בלבד), כמפורט בע"ז דף מ"ג, ואם משום החשד של ע"ז הלא ברבים ליכא חשדא, אבל הלא כל כל קדש היו מתוכננים הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל, וח"ז שתהא עלייה צורת דרקון, וכדומה. ובנוגע להרמב"ם, כיון שהרמב"ם מביא דבר זה בסתם, ברור שכך היה לה, היינו שלוש רגליים, ונאנבד מעתנו מקורו בחז"ל (כל המעוניין ידרשו ממנו את תשובי, כי לצערי לא השארתי לעצמי העתק).

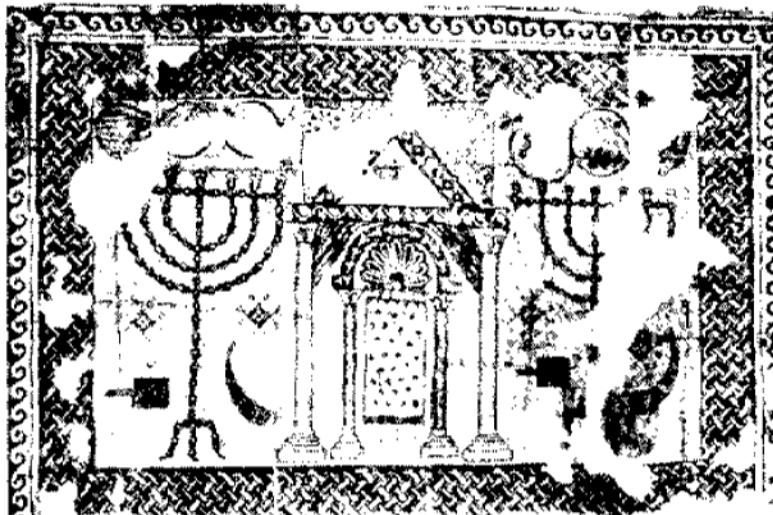
אכן, אגב אורחא, נתעוררתי למה נזכר דרקון בחז"ל במשנה וכי' (המוצא כלים ועליהם צורת חמה, צורת לבנה, צורת דרקון) דוקא עם חמה ולבנה, ומה מאד נמתק לי הדבר בזורי דברי רבינו התוס' יומ טוב ז"ל בפרק כל הצלמים במשנה ג' ד"ה ועליהם, יעוי"ש בענין אופן החמה ואופן הלבנה, ראש השנה פרק ב'. אמן בתשובי הניל' להד"ר כהן, הבעתי השערתי, שהביסיס של המנורה נשבר בידי הגויים בהמשך הזמן, והחוירוה הרומים מודיעם, והם שחיקו את הצורות של המנורה של היכלי האלילים, שכידוע, היו צורות דרקון מצוירות עלייהן, כפי פירושי הרמב"ם והרצע"ב מבואר בפי התו"ט ז"ל. הדרקון בדמות חנין ומסמל את "אופן הלבנה ואופן החמה" כ שנערכים זה מול זה, והיינו יחס מקור האש, החמה, והגוף השמיימי המקבל ממנו את האש, הלבנה, זה לעומת זה שמאטייר בדמיון כדמות התנין. זה מסביר לנו למה בכל המנורות, להבדיל, של הטמפלים של הגויים בימי קדם היו תמיד מצוירים על הבסיס צורות דרקון. חושבני שלא נכון עשה היום ממשתנו המקה דוקא את המנורה שבקשת טיטוס שחלו בה ידי זרים, ושאינה לגמרי על טהרתו הקודש, כתוב בთורת משה גאון הגאנונים ז"ל.

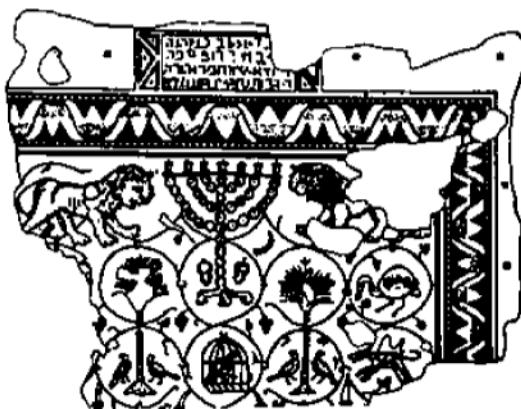
תבליט המנורה בשער טיטוס שבロ마.

רישוף פסיפס של בית-היכל שנמצא בחמת-צבריה. המנורות משני צידי ארון הקודש.
סכיב כל מנורה נראה מתחתיו, שופר ולולב.

בית-השאן:
שפין ארון-הקודש
המנורת

מנורה על רישוף פסיפס ביה"כ כיריהו. מתהוויה כחובב:

"שלום על ישראל" בצדיה שופר וכנראה הדס.